

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ ПРАЦІ У ПОВІСТЕВІЙ ПРОЗІ МАРІЇ КОЛЦУНЯК ТА ІВАНА САДОВОГО

Анотація. У статті визначено проблематику повістей маловідомих українських письменників Марії Колцуняк та Івана Садового. З'ясовано особливості змалювання у творах прозаїків постатей народних учителів початку ХХ ст. та їх самовідданої праці.

Ключові слова: «учительська» проза, повість, проблематика, характер персонажа, образ народного вчителя.

Аннотация. В статье раскрыто проблематику повестей малоизвестных украинских писателей Марии Колцуняк и Ивана Садового. Определено особенности изображения в произведениях прозаиков личностей народных учителей начала ХХ ст. и их самоотверженного труда.

Ключевые слова: «учительская» проза, повесть, проблематика, характер персонажа, образ народного учителя.

Summary. The main problems of the stories by little known Ukrainian writers Maria Kolcunyak and Ivan Sadovy are described in the article. The features of depicting in the stories by prose writers of the personalities of people's teachers of the beginning of the ХХ-th century and their self-sacrificing work are also define.

Key words: «teachers'» prose, story, main problems, character of personage, image of people's teacher.

Своєрідним відділом національного літературного набутку є художня творчість письменників, які були педагогами і працювали на ниві освіти й розвитку рідного народу. Літератори І.Нечуй-Левицький, подружжя Грінченків, Є.Ярошинська, Степан Васильченко, О.Маковей, Д.Макогон, Віра Лебедова, І.Филипчак, Уляна Кравченко, Дніпрова Чайка – далеко не повний перелік неординарних, талановитих особистостей, творців української «вчительської» прози. Цим неканонічним терміном покриваємо не тільки масив літературних проб пера педагогів, присвячених школі, учителям і учням, а й сукупність художніх писань літераторів-педагогів. Будучи свідомими українцями й справжніми інтелігентами свого часу, учителі-письменники не стояли осторонь національно-культурних змагань рідного народу, детермінували незламність українського духу, а своїм художнім доробком, на проблемно-тематичних домінантах й індивідуальному стилі якого безумовно позначився вплив педагогічної праці, сприяли національній справі й естетичному розвитку. У радянських умовах національні моменти їх творчості заглушувалися, проблематика ретушувалася в потрібному ідеологічному світлі, а цілий ряд імен літераторів-педагогів випадав із літературознавчого прaxeсису. Тільки у ХХІ ст. деякі з них почали повертатися з небуття в науковий узус. Досі не була предметом ґрунтовного вивчення вітчизняного літературознавства та є невідомою ширшому загалу читачів творчість двох літераторів-педагогів з Івано-Франківщини – Марії Колцуняк (1884 – 1922) та Івана Садового (1890 – 1954).

Марія Колцуняк – дочка українського етнографа, фольклориста і педагога Миколи Колцуняка, учителька з Покуття, письменниця, представниця літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. У 60-х роках ХХ ст. її творчість, представлена малою прозою, повістями та перекладами, досліджу-

валась літературознавцями О.Морозом і Р.Кирчівим, які здійснили деякі спостереження над особливостями творчої манери письменниці, схарактеризували історію публікацій її творів.

Іван Садовий – літературний псевдонім Івана Федоровича Федорака, депортованого 1947 р. радянською владою педагога та письменника, драматурга й прозаїка, уродженця с. Іллінці Снятинського району Івано-Франківської області. Схвальні відгуки на художні твори Івана Садового пера Є. Ю.Пеленського [4], М.Лімницького [6] дають підстави вважати його творчість художньо вартісною. За останні роки життя та педагогічна й літературна діяльність Івана Федорака (Садового) стали темами статей у періодиці Т.Виноградника, Я.Гояна, І.Дмитріва, І.Крайнього, І.Дідуха, окремих видань: «Т.Виноградник «Великої правди учитель» (2004), «Т.Виноградник «Дорога у зоряний світ» (2007), в яких представлено життєвий шлях митця, окреслено тематичний діапазон його творчості.

Проте невирішеним є питання дослідження повістєвої прози Марії Колцуняк та Івана Садового як своєрідної ідейно-художньої системи, не з'ясовано особливості відтворення в художньому набутку митців досвіду педагогічної діяльності.

Мета статті – розкрити специфіку художнього відображення вчительської праці у повістєвій прозі літераторів-педагогів Марії Колцуняк та Івана Садового. Першочергові завдання нашої розвідки – з'ясувати проблематику повістєвої прози митців, дослідити особливості змалювання постатей інтелігентів-патріотів у повістях «Настрічу сонцю золотому», «Проти хвиль» Марії Колцуняк і «Безіменні плугатарі», «Весняний гамір», «Танок смерті» Івана Садового, визначити спільне й відмінне в моделюванні характерів.

Повістєва проза Марії Колцуняк й Івана Садового присвячена темі становлення української ін-

телігенції та її ролі в народному житті. Соціальне осмислення життя поєднується у творах із досить тонким психологічним аналізом поведінки персонажів. Головне ідейне навантаження у повістях обох митців несуть образи національно свідомих і соціально активних інтелігентів, передусім народних учителів.

Так, найбільший за обсягом твір Марії Колцуняк - повість «Настрічу сонцю золотому» (1904) - є життєписом двох молодих інтелігентів: талановитого хлопця з бідної селянської родини Штефана Марчука, що ціною величезних зусиль здобув університетську освіту і вважав справою свого життя виховання нової народної інтелігенції, та Ліди Оменської, пасербиці дрібномістечкового чиновника, якій удалося вирватись із затхлого міщанського середовища і стати народною вчителькою. Проблематика твору визначена актуальними питаннями в західноукраїнському суспільстві кінця XIX – початку XX ст. Це низький соціально-економічний рівень життя селянства, проблеми шкільництва, стану навчально-виховного процесу в освітніх закладах Галичини, суспільної ролі інтелігенції в справі розвою національної культури, підготовки жіноцтва до активної громадської діяльності та ін.

Уже в першій повісті у ряді яскравих епізодів М.Колцуняк реалістично змалювала нелегке життя сільської вчительки. Згодом досвід учительської праці у сільських школах та в Коломиї дав письменниці можливість створити повість «Проти хвиль» (1921), головною героїнею якої є молода інтелігентка, народна вчителька Дарійка, яка самовіддано працює на освітянській ниві, здійснює громадсько-просвітницьку діяльність *в ім'я піднесення культурного рівня й національного духу рідного народу*.

У повістях М.Колцуняк простежується контекст із ідеями жіночого руху в Галичині, очолюваного Н.Кобринською, змістом альманаху «Перший вінок» (Львів, 1887). Письменниця порушила проблеми жіночого виховання й освіти та становлення нового типу жінки-інтелігентки, головна життєва мета якої - самореалізація. Так, Ліда, героїня повісті «Настрічу сонцю золотому», не мириться з принизливим суспільним становищем жінки, дискримінацією її прав та врешті залишає місто й стає сільською вчителькою, а талановита інтелігентка Дарійка («Проти хвиль») не сприймає стереотипності чоловічого погляду на жінку виключно як на дружину й матір і, прагнучи бути корисною суспільству, поєднує вчительську працю на селі з літературною. Прагнення до індивідуальної свободи, палке бажання прислужитися своєму народові єднає героїнь М.Колцуняк із жіночими образами О.Кобилянської - Наталки Веркович («Царівна»), Мані Обринської («Через кладку»), Зоні Яхнович («Ніоба») та ін.

Особливості художньої манери письменниці – підвищена емоційність, ліризація оповіді, відображення дійсності крізь призму людських почут-

тів, настроїв, думок і переживань. Психологізуючи оповідь (численні внутрішні монологи, що часом наближаються до потоку свідомості, нотатки персонажа, психологічний аналіз і самоаналіз), М.Колцуняк зображує еволюцію свідомості героїнь, що від абстрактних романтичних поривів, мрій, сумних думок (Дарійка з повісті «Проти хвиль»), сумнівів у можливості самореалізації в праці для народу (Ліда, героїня твору «Настрічу сонцю золотому») поступово приходять до усвідомлення необхідності боротьби зі злом й несправедливістю, загартовуються в сурових реаліях життя.

Цікавими з пізнавального погляду й водночас важливими в ідейно-художньому плані, позаяк сприяють усвідомленню соціальних умов становлення вчительської інтелігенції, збагачують характери героїнь, є сторінки повістей письменниці, присвячені змалюванню життя народних педагогів початку XX ст. та їх нелегкої праці. Учителі народних шкіл – одна із найчисельніших категорій інтелігенції на Західній Україні – були соціально незахищеними, принижені духовно і малозабезпечені матеріально. Так, складні побутові умови та непрості стосунки з селянами, що не усвідомлювали необхідність шкільного навчання дітей, чекали на Ліду («Настрічу сонцю золотому») на її першій учительській посаді, однак дівчина заради здійснення заповітної мрії - працювати на користь народові - долає зневіру й розпочинає педагогічну діяльність. А вчителька Дарійка («Проти хвиль»), яка є *alter ego самої авторки*, попри вимушені переїзди з одного села до іншого, відстоює своє право на працю і права народу на рідні культурні цінності. Надаючи педагогу вагому роль у національному вихованні, у розвитку політичної свідомості українців, вона бажає «всі свої сили віддати для добра дітей робочого люду, навчаючи їх шанувати важку працю їх батьків і розуміти, яка страшена сила лежить в єдності та свідомості робітників і селян» [2, с. 54].

Закликаючи у повістях інтелігенцію, зокрема вчителів, до вірного служіння рідному народові, М.Колцуняк, однак, не досить чітко уявляла, яким має бути в існуючих суспільно-політичних умовах тип інтелігента-патріота. За Р.Кирчівим, героїні повісті «Настрічу сонцю золотому» «наділені здебільшого рисами інтелігентів-просвітян, у своїх діях, мріях та сподіваних наслідках вони нерідко виходять поза реальні виміри свого оточення і часу» [3, с. 13]. Однак, подібно до І.Франка, Б.Грінченка, І.Нечуя-Левицького, М.Колцуняк не обмежує завдання національно свідомої вчительської інтелігенції лише просвітницькою діяльністю, навчанням та вихованням дітей, а вимагає єднання її з народом, вважає вчительську працю і «всяку працю, що має добро народу на меті», шляхом до національно-культурного поступу українців: «...та вся робота має вести в першій лінії до самосвідомості національної та почуття народної честі серед люду» [3, с. 186].

На нашу думку, актуальними як для доби кінця XIX – початку XX ст., так і в сучасних умовах розбудови незалежної держави, є роздуми письменниці й педагога над розв’язанням проблем шкільництва, становлення української інтелігенції та про значення педагогічної праці й особистих якостей учителів. Устами Штефана, героя повісті «Настрічу сонцю золотому», М.Колцуняк наголошує: «Доки в нас не буде своїх шкіл, а в них – патріотичних учителів, що виховували б нашу інтелігенцію, доти не буде в нас добра» [3, с. 107].

На ідеї виховання національно свідомої української інтелігенції, органічному наближенні її до народу наголошено й у повістях Івана Садового «Безіменні плугатарі» (1935), «Весняний гамір» (1938), присвячених відображенню подвижницької праці народних педагогів Галичини початку XX ст. У повістевій прозі митець акумулював свій практичний досвід педагога, порушив проблеми збереження національної ідентичності, ширення освіти й національної свідомості серед народу, гартування типу українця-вчителя і громадського діяча в облозі чужої влади, його добровільної жертвності, апостольства заради духовного й національного відродження українців.

Персонажів-учителів М.Колцуняк та Івана Садового єднає любов до дітей і педагогічної діяльності, загострене почуття особистої відповідальності за долю народу, нації, за її духовне, політичне й економічне зростання. Вони більше цінують добро народу, ніж особисте щастя. **Та на відміну від повістей М.Колцуняк, де змальовані здебільшого жінки-інтелігентки, що роблять перші кроки на шляху до єднання з народом, часом** зневірюються у можливості змінити на краще життя простих людей, ще не мають чітко визначеної програми праці на селі, протагоністи повістей **Івана Садового – вихідці з селянських родин, органічно наближені до народу**, вольові, сильні особистості, які керуються такими ідейними засадами, що захищають права українців на задоволення своїх культурно-національних потреб, реальних економічних і національних чинників життя. За М.Лімницьким, автором передмови до першого видання повісті «Безіменні плугатарі» (Львів, 1935), саме народні вчителі, «ці «безіменні плугатарі», відіграли в розбудові національного життя останніх передвоєнних десятиліть величезну роль: розбухали село, виховали в ньому гени організованості» [6, с. 4].

У характеротворенні головних героїв повістей письменник спирався на свій багатий життєвий досвід, погляди на місце інтелігенції в українському суспільстві, своє бачення апостольської місії педагога на селі, засобом розкриття яких у творах є насамперед монологі-висловлювання **народних учителів, що нагадують своєрідні програмні тиради**. Так, випускник учительської семінарії Василь Теребейко («Весняний гамір») чітко визначив власну позицію щодо призначення народного вчителя і дотримується її:

«Народний учитель повинен любити свій народ і бути його духовним керівником. Він повинен виховувати той народ і тісно з ним зростатися» [5, с. 83].

Народні вчителі у повістях Івана Садового змальовані в динаміці суперечностей між прагненням присвятитися рідному народові, повести його на шляху національно-культурного розвитку і протидією зовнішніх обставин, які частково відображені і в повістях М.Колцуняк, і в «учительській» прозі Б.Грінченка, Степана Васильченка, Д.Макогона, драмі «Учитель» І.Франка. Це постійні конфлікти з владою, що чинила утиски у сфері національної освіти українського народу, не усвідомлення самими селянами значення школи і громадської роботи на селі, систематичні переведення педагогів на нове робоче місце, матеріальна незабезпеченість та ін.

Характери персонажів-учителів розкриваються у творах письменника не лише через реакцію на зовнішні обставини, показ ставлення персонажа до різних явищ життя, нагальних проблем доби, що виявляється у вислові власної позиції, а й безпосередньо в дії: у вчинках, участі в різноманітних подіях. Обійнявши посаду вчителя в черговому селі, Іван Несторович, Михайло Луговий («Безіменні плугатарі») та Василь Теребейко («Весняний гамір») залучають дітей до школи, учать їх українською мовою, виховують на кращих традиціях рідного народу. Педагоги намагаються дати учням справжні знання, виховати з них відповідальних громадян, що жили б із користю для свого народу. Зокрема, школа вчителя Несторовича («Безіменні плугатарі») – це своєрідна громада, де є крамничка, каса, бібліотека й учнівське самоврядування, діяльністю яких керують самі діти, а вчитель виконує функцію спостерігача й порадника. Вірогідно, автор описав тут власний досвід, адже більше 30-ти років життя він віддав педагогічній діяльності, був прихильником нових ефективних методів викладання, заповідав учителям «...виховувати моральне і фізично здорове покоління, розвивати в учнях позитивні нахили, здібності і обдарованості, ...готовність до трудової діяльності і відповідальність за свої дії» [1, с. 47].

Іван Садовий наділяє героїв-учителів рисами тієї частини передової національно свідомої інтелігенції, котрій була близькою діяльність націонал-демократів у Галичині, які обстоювали самобутність українського народу, впливали на західноукраїнське культурно-освітнє життя. Народні вчителі у повістях «Безіменні плугатарі» й «Весняний гамір» не лише здійснюють педагогічну діяльність у школі, а й ведуть планову суспільно-громадську й культурно-просвітницьку роботу: засновують місцеві «Народні спілки», кооперативи, поліпшують діяльність громадських читалень «Просвіти», організовують драматичні гуртки, хори, школи для неграмотних.

У центрі повісті «Танок смерті» (1937) письменник **вивів образ народного вчителя** на тлі спо-

вненої трагізму воєнної дійсності, акцентував на його вагомій ролі в громадянському й політичному житті. Доля вчительки під час Першої світової війни змальована і в повісті М.Колцуняк «Проти хвиль» (1921). В екстремальних умовах війни вчителі з повістей М.Колцуняк та Івана Садового - Дарійка («Проти хвиль» М.Колцуняк) та Ворон («Танок смерті» Івана Садового) - допомагають витримати життєві випробування своїм країнам. Незважаючи на постійну небезпеку, учитель Ворон, персонаж повісті Івана Садового, залишився вірним своїй місії педагога-просвітянина й патріота. Він продовжує педагогічну діяльність, вважаючи її святим обов'язком, адже «Кожний учитель, що взяв на себе діточку долю, повинен за неї відповісти» [5, с. 546], стає найкращим порадиником і захисником людей. Бажання звільнити Україну від ворожих їй систем керує рішенням Ворона вступити в ряди Січових Стрільців. А з нотатків-спогадів Дарійки, героїні твору М.Колцуняк, дізнаємось про її працю в школі й поза школою, добровільну жертвність - лікування хворих на тиф селян, що спричинило власну тяжку недугу. Як бачимо, обидва літератори наголосили на посиленні вимог до особистості вчителя й збільшенні його обов'язків під час воєнного лихоліття.

Учителі-письменники М.Колцуняк та Іван Садовий, що були взірцем високої духовності й громадянськості, скориставшись образами-символами зерна (утвердження нових ідей, переконань), перелогу (символ терену занедбаної культури рідного народу, його безпросвітного життя), устами головних персонажів закликали у своїх повістях сучасних їм і прийдешніх педагогів поширювати українську національну ідею, своєю самовідданою працею сприяти національно-культурному відродженню України. Так, учителька Дарійка, героїня повісті «Проти хвиль» М.Колцуняк, переконана, що в дітей треба виховувати патріотичні почуття, необхідно навчити їх думати в першу чергу про

«волю рідної землі, про власний переліг, про свободу корисної праці для себе і своїх» [2, с. 88]. Студент університету Штефан («Настрічу сонцю золотому») стверджує, що «теперішні молоді, патріотичні професори сіятимуть правдиве зерно в душах своїх учнів, а ті зерна, засіяні в молодій душі, глибоко пускають коріння» [3, с. 188]. А педагог Несторович, герой «Безіменних плугатарів» Івана Садового, заповідає учителям: «Сійте на тому перелозі добірне та здорове зерно... Коли ваш посів зазеленіє, виполйте з-поміж нього бур'ян та будяки... І коли вдасться нам чим більше зібрати на тому перелозі плугатарів, тим хутчіш всмінетесь до нас наш безмежний і запущений переліг» [5, с. 440].

Отже, повісті М.Колцуняк й Івана Садового є сторінками з історії українського вчителства, відзначаються актуальною соціальною й національно-культурною проблематикою. Персонажі-учителі виступають у творах письменників патріотами, ідеологічним другим «я» авторів. Значення вчительської праці літератори-педагоги не обмежують навчанням і вихованням підростаючого покоління - майбутнього України. Головні герої повістей митців убачають свою місію у подвижницькій культурно-просвітницькій та суспільно-громадській діяльності з метою національно-культурного поступу рідного народу. Окреслений у творах М.Колцуняк та Івана Садового тип національно свідомого, соціально активного педагога своєю високою моральністю, громадянськістю, самовідданістю у нелегкій діяльності може слугувати гідним ідеалом для сучасних поколінь українців, а насамперед – для вчительської інтелігенції.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у висвітленні специфічних рис індивідуального епічного стилю М.Колцуняк й Івана Садового, у визначенні місця їх творчості в українській «вчительській» прозі кінця XIX – першої половини XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградник Т. Великої правди учитель: у 2 кн. / Т.Виноградник. – Снятин: Прут-Принт, 2004 - 2007. – Кн. 1. – 2004. - 128 с.
2. Колцуняк Кузьма М. Проти филь / Марія Колцуняк Кузьма. - Станіславів-Коломия, 1921. – 98 с.
3. Колцуняк М. Настрічу сонцю золотому: [повість, оповідання] / Марія Колцуняк; [упоряд. О.Н. Мороза та Р.Ф. Кирчіва; вступ. стат., прим. Р.Ф.Кирчіва]. – Л.: Каменяр, 2004. – 206 с.
4. Пеленський Є.-Ю. Нові видання / Є.Ю. Пеленський // Новий час. – 1935. – (40/1962). – 24 лютого. – С. 7.
5. Садовий І. Безіменні плугатарі: [повісті, п'єси] / І.Ф. Садовий; [упоряд. та передм. Т.І.Виноградника]. – К.: Веселка. Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 591 с.
6. Садовий І. Безіменні плугатарі: [повість] / І.Садовий; [передм. М.Лімницького]. – Львів: Вид-ць Іван Тиктор, 1935. – 127 с.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2011